

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНОЛОГІЯ. ОПЕРАТИВНО- РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343(477)

В.В. Навроцька

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗУПИНЕННЯ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

Стверджується, що проблематика, пов'язана із дослідженням інституту зупинення досудового слідства, включає в себе сукупність складних та поки що недостатньо проаналізованих питань; сформульовано ряд рекомендацій щодо вдосконалення норм, які регламентують зупинення досудового слідства.

Ключові слова: зупинення досудового слідства, позбавлення юридичного імунітету, відновлення матеріалів справи, видача особи іншою державою.

Утверждается, что проблематика, связанная с исследованием института приостановления досудебного следствия, включает в себя совокупность сложных и пока еще недостаточно проанализированных вопросов; сформулирован ряд рекомендаций по усовершенствованию норм, регламентирующих приостановление досудебного следствия.

Ключевые слова: приостановление досудебного следствия, лишение юридического иммунитета, возобновления материалов дела, выдача лица другим государством.

It is argued that the problems pertaining to investigating the institution of the prejudicial inquiry stay embrace the complex of difficult and not yet analyzed issues; some recommendations concerning improving the norms which regulate the prejudicial inquiry stay are formulated.

Key words: prejudicial inquiry stay, depriving legal immunity, revival of the case papers, extradition.

Постановка проблеми. Зупинення досудового слідства складно назвати позитивним фактором, адже зупинення (навіть тимчасове) роботи з розслідування злочинів тягне настання негативних наслідків. Небажані юридичні наслідки проявляються в тому, що затягування розслідування ускладнює процес встановлення істини, відновлення порушених прав та інтересів осіб, передусім, відшкодування шкоди потерпілим та цивільним позивачам часто виявляється неможливим, а інколи перерва у провадженні ставить під загрозу безпеку учасників процесу, щодо яких після призупинення справи вчиняються протиправні дії з боку злочинців, що приховуються чи яких ще не встановлено. А це зрештою призводить до невизначеності судової перспективи кримінальної справи. Залишення злочину нерозкритим, а злочинця – без покарання сприяє вчиненню нових злочинів, тобто погіршення криміногенної ситуації. Ці проблеми обумовлені, окрім невисокої кваліфікації правозастосувача, ще й недосконалістю закону, недостатнім теоретичним напрацюванням питань призупинення досудового слідства, необхідних для слідчої практики науково-обґрунтованих рекомендацій.

Стан дослідження. Значну увагу дослідженню питань, пов'язаних із призупиненням провадження у справі, приділяли С. Бажанов, Б.Т. Безлепкін, Р.С. Белкін, К.Ф. Гуценко, А.Я. Дубинський, А.С. Кобліков, А.П. Кругліков, В.З. Лукашевич, В.М. Савицький, М.С. Строгович, С.А. Шейфер, П.С. Елькінд тощо.

Досить тривала робота над проектом нового КПК викликала необхідність звернення до даної проблеми, до критичної оцінки накопиченого наукового потенціалу, виходячи, головним чином, із проголошеного Конституцією України пріоритету захисту прав та законних інтересів осіб. Ці обставини і визначали актуальність і практичне значення досліджень з цієї тематики.

Виклад основних положень. У ст. 206 КПК України передбачено випадки можливості зупинення досудового слідства: 1) коли місце знаходження обвинуваченого невідоме; 2) коли психічне або інше тяжке захворювання обвинуваченого перешкоджає закінченню провадження по справі; 3) коли не встановлено особу, яка вчинила злочин; 4) коли потрібен судом час на розгляд скарги на постанову про порушення кримінальної справи. Тобто, випадки зупинення досудового слідства пов'язані з неможливістю участі у справі підозрюваного, обвинуваченого.

Питання про перелік підстав для призупинення досудового розслідування вирішується неоднозначно. На думку деякого з науковців, призупинення провадження у справі можливе і за наявності

інших обставин, що лежать поза законом. Як вважає Х.Н. Кенжаєв, практика деяких слідчих із призупинення розслідування у разі тяжкої хвороби потерпілого, свідка, проведеної великої за обсягом інвентаризації, ревізії чи експертизи, цілком виправдана [1, с.23].

Здебільшого науковці вважають, що наведений у законі перелік підстав призупинення вичерпний і розширювальному тлумаченню не підлягає, що призупинення розслідування з якихось інших підстав не допустиме [2, с. 6; 3, с. 24]. Але ряд учених пропонує змінити перелік підстав для призупинення справи шляхом включення до нього двох нових: 1) зимівля обвинуваченого, коли місце зимівлі відоме органам слідства, 2) тяжке захворювання потерпілого, коли подальше розслідування кримінальної справи без нього неможливе [4, с. 187–188]. Для прийняття таких рішень нема необхідності. КПК України пов'язує всі підстави призупинення досудового слідства однією спільною для них умовою – відсутністю у справі обвинуваченого (п. 1–2 ч. 1 ст. 206 КПК) чи особи, яка підлягає притягненню як обвинувачений (п. 3 ч. 1 ст. 206 КПК). Таке рішення не випадкове: фігура обвинуваченого займає центральне місце в кримінальному процесі. Досудове слідство, як і судовий розгляд, проводяться з приводу інкримінованих йому діянь. Тому відсутність обвинуваченого (чи особи, яка підлягає притягненню як обвинувачений) суттєво ускладнює, а інколи робить неможливим встановлення істини у кримінальному процесі. Звичайно, відсутність інших учасників процесу (наприклад, потерпілого, свідка, цивільного позивача) внаслідок їх тривалої хвороби, відрядження та інших обставин також заважає провадженню у справі, але підставами для його призупинення не є. Відсутність цих учасників ускладнює, як правило, лише провадження окремих слідчих дій, а розслідування загалом може продовжуватися.

Навряд чи прийнятна пропозиція про встановлення як підстави призупинення досудового слідства необхідність проведення великої за обсягом експертизи, ревізії. Проведення цих процесуальних дій не може служити причинами відстрочки завершення розслідування.

За наявності обставин, що перешкоджають закінченню розслідування, але не передбачених законом як підстави для його призупинення, розслідування продовжується, причому якщо встановлений законом строк слідства спливає, слідчий порушує перед прокурором клопотання про його продовження.

У кримінально-процесуальному законі передбачено ряд випадків, коли розслідування у кримінальній справі тимчасово неможливе, воно

підлягає зупиненню. Такі випадки зазначено у ст. 206 КПК України. Видається, що цей перелік підстав призупинення провадження у кримінальній справі є основним, але не вичерпним.

Ще однією підставою зупинення досудового слідства є прийняття Конституційним Судом до розгляду скарги про порушення прав і свобод громадян законом, що застосовується чи підлягає застосуванню в даній кримінальній справі. Видається, що ця підстава призупинення існує з моменту прийняття Закону «Про Конституційний Суд України».

У п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» № 9 від 1 листопада 1996 р. зазначено, що у випадку невизначеності в питанні про те, чи відповідає Конституції застосований закон або закон, який підлягає застосуванню у конкретній справі, суд за клопотанням учасників процесу або за власною ініціативою припиняє розгляд справи і звертається з вмотивованим визначенням (постановою) до Верховного Суду України, який згідно зі ст. 150 Конституції може ініціювати питання про відповідність Конституції законів та інших нормативно-правових актів. У ч. 1 ст. 83 Закону «Про Конституційний Суд України» ж йдеться про те, що у разі виникнення у процесі загального судочинства спору щодо конституційності норми закону, яка застосовується судом та розгляду цього питання Конституційним Судом, провадження у справі зупиняється [5].

Це положення має безпосереднє значення і щодо досудового провадження, оскільки якщо в ході розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу при провадженні слідчої дії чи розгляду скарги на дії і рішення слідчого / дізнавача суддя вважатиме за необхідне звернутися з відповідним запитом до Конституційного Суду, то це може послужити підставою для призупинення досудового слідства. Тому відповідні зміни треба внести до ч. 1 ст. 206 КПК України. Отож, серед підстав призупинення досудового слідства доцільно передбачити норму, відповідно до якої досудове слідство зупиняється у разі прийняття Конституційним Судом до розгляду скарги про порушення прав і свобод громадян законом, який застосований (чи підлягає застосуванню) в даній кримінальній справі.

Іноді трапляється так, що в ході здійснення розшукових заходів встановлюється місце знаходження обвинуваченого, але реальної можливості його участі у процесі нема. У зв'язку з цим є сенс ставити питання про доцільність легалізації в кримінально-процесуальному законодавстві України норми, яка регламентує порядок призупинення

розшуку. На необхідність встановлення в законі (у КПК РФ) такої норми раніше вказувалося в процесуальній літературі [6, с. 92].

Прикладом таких ситуацій є знаходження обвинуваченого у районі бойових дій, на території, де сталися стихійне лихо, природні катаклізми, за кордоном. В цих випадках слідчий повинен мати документальне підтвердження в обвинуваченого умислу ухилитися від органів слідства. Сам факт перебування обвинуваченого у подібних ситуаціях ще не повинен бути підставою призупинення провадження у справі. Необхідна реальна неможливість участі у досудовому слідстві.

Таке трапляється й у випадках провадження у справі щодо певної категорії осіб, які користуються юридичним імунітетом (наприклад, народні депутати, Президент України, судді). Закон не встановлює якихось часових рамок для вирішення питання про зняття імунітету. Таким чином, при розслідуванні кримінальної справи, в якій як підозрюваний проходить, до прикладу, народний депутат, може виникнути часова перерва для проведення всіх необхідних заходів для позбавлення його імунітету.

Таким чином, виникає ситуація, за якої виконані всі слідчі дії, провадження яких можливе без участі особи, котра підлягає притягненню як обвинувачений, відоме місцезнаходження цієї особи, але її притягнення як обвинуваченого не можливе з об'єктивної (такої, що не залежить від слідчого) причини, а отже, тимчасово неможливе і подальше провадження. Така ситуація, що, безумовно, потребує призупинення провадження, виявляється законодавчо не врахованою. Відтак (звісно ж, у разі законодавчої регламентації такої прогалини) провадження у кримінальній справі мало б зупинитися на час процедури позбавлення особи, яка підлягає притягненню як обвинувачений, юридичного імунітету.

Іншим випадком, коли провадження у кримінальній справі могло б бути зупинене при встановленні місця знаходження того, хто підлягає притягненню як обвинувачений, але за відсутності можливості його участі в процесі, може стати випадок, пов'язаний із видачею іншою державою осіб, які вчинили злочин і переховуються на її території від кримінальної відповідальності. Основною нормою права, яка регламентує ці випадки є Європейська Конвенція про видачу від 13 грудня 1975 р., додатковий протокол до Європейської Конвенції про видачу від 15 жовтня 1975 р.

За наявності порушеної кримінальної справи і при спробі особи, яка підлягає притягненню як обвинувачений, ухилитися від слідства на території іншої держави, перед особою, яка здійснює

провадження у кримінальній справі, виникає проблема про видачу такої особи державою, на території якої вона переховується. Весь час, поки буде сформований і направлений запит про видачу, поки компетентні органи протилежної сторони прийматимуть рішення про видачу, поки буде призначено строк видачі і поки буде відбуватися транспортування розшукуваної особи, у працівника, який веде провадження у справі, не буде законних підстав для призупинення, а отже, буде спливати строк провадження у справі. В цій ситуації провадження у кримінальній справі мало б призупинитися за необхідності видачі особи, яка підлягає притягненню як обвинувачений, іншою державою на строк цієї процедури.

На підставі вищевикладеного доцільно доповнити ч. 1 ст. 206 КПК України таким формулюванням підстави зупинення досудового слідства: «Коли місцезнаходження обвинуваченого відоме, але відсутня реальна можливість його участі у кримінальній справі».

На практиці трапляються випадки втрати матеріалів кримінальної справи органами внутрішніх справ, прокуратури, суду. При цьому виникає необхідність їх відновлення. Процес відновлення кримінальних справ є особливою формою досудового розслідування, що полягає в повторному збиранні доказів про обставини, які підлягають встановленню у справі шляхом проведення слідчих дій, витребування та доручення наданих матеріалів (у тому числі копій та оригіналів матеріалів первинного розслідування), оцінювання їх сукупності та прийняття нових рішень (або ж підтвердження раніше прийнятих рішень). Для підвищення ефективності процедури відновлення кримінальної справи необхідно було б законодавчо закріпити можливість призупинення провадження у такій справі.

Слідчі як безпосередньо, так і через орган дізнання вживають заходів, спрямованих на розшук обвинуваченого, який переховується від слідства.

Слід зазначити, що ні чинний КПК України, ні Закон України «Про попереднє ув'язнення» від 30 червня 1993 р. [7] не торкаються питань, пов'язаних з затриманням розшуканого обвинуваченого, його утриманням та етапуванням до місця досудового слідства. Ці питання необхідно законодавчо регламентувати.

Для законодавчого врегулювання питання про місцезнаходження затриманого обвинуваченого слід внести у ч. 1 ст. 4 Закону України «Про попереднє ув'язнення» доповнення такого змісту: «В ізоляторах тимчасового тримання у випадках, передбачених КПК України, можуть

також тимчасово утримуватися затримані обвинувачені, які ухилялися від слідства та оголошені в розшук».

Одним із проблемних моментів є також обмеження свободи на певний час розшуканого обвинуваченого, щодо якого був обраний запобіжний захід, не пов'язаний із взяттям під варту і після ухилення від слідства вона не була змінена. Кримінально-процесуальне законодавство не регламентує цього питання.

Відповідно до ст. 29 Конституції України кожна людина має право на свободу та особисту недоторканість (ч. 1), у разі нагальної необхідності запобігти злочині чи його перепинити, уповноважені на те законом органи можуть застосовувати тримання особи під вартою к тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом 72 годин має бути перевірена судом (ч. 3). Право кожної людини на свободу та особисту недоторканість та положення про те, що ніхто не може бути підданий довільному арешту чи затриманню, передбачено ст. 3 та 9 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року та ч. 1 ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 19 грудня 1966 р. Таким чином, затримання особи на невизначений строк не може розглядатися як допустиме обмеження права кожного на свободу та особисту недоторканість.

Отож, постанова про оголошення розшуку обвинуваченого, який ухилився від слідства без зміни йому запобіжного заходу на взяття під варту не є підставою для затримання та утримання невизначений час навіть тоді, коли прибуття за затриманим, оголошеним у розшук, співробітників органів дізнання, може затриматися через різні обставини (відсутність коштів на купівлю проїзних квитків, пошкодження комунікацій тощо). Інакше таке затримання як необхідний захід з виконання постанови про розшук, перетвориться в самостійний вид покарання.

Необхідно сформулювати норми, що встановлюють процесуальний порядок затримання, утримання та етапування осіб, оголошених в розшук, що повинно знайти своє відображення у чинному КПК. Видається, ч. 1 ст. 106 КПК України треба доповнити, виклавши її у такій редакції: «Орган дізнання вправі затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі, а також особу, притягнуту як обвинуваченого, що ухилився від слідства, лише за наявності однієї з таких підстав: 1) коли цю особу застали при вчиненні злочину або безпосередньо після його вчинення, 2) коли очевидці, в тому числі й потерпілі, прямо вкажуть на цю особу, що саме вона вчинила злочин; 3) коли на підозрюваному або

на його одягу, при ньому або в його житлі буде виявлено явні сліди злочину; 4) коли особа, притягнута до кримінальної відповідальності, ухилилась від слідства та оголошена в розшук».

Щоб запропонована підстава затримання особи була правомірною, необхідно до КПК України включити норму, яка б давала правові підстави для обов'язкового застосування щодо розшукуваних обвинувачених в усіх випадках запобіжного заходу у вигляді взяття під варту.

Як відомо взяття під варту як запобіжний захід відповідно до ч. 1 ст. 155 КПК України застосовується у справах про злочини, за які законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад 3 роки. Однак у виняткових випадках цей запобіжний захід може бути застосовано у справах про злочини, за які законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі і на строк не більше трьох років. Очевидно доцільно передбачити, щоб із запропонованого нами правила не було жодних винятків, незалежно від суб'єкта (наприклад, неповнолітнього) та санкції статті кримінального закону. Видається, що запобіжний захід, не пов'язаний із взяттям під варту, передбачає свідому та добровільну участь у досудовому слідстві. На думку науковців, обвинувачений, приховуючись від органів досудового розслідування та суду, не виконує покладений на нього обов'язок не перешкоджати встановленню істини у справі [8, с. 104; 9, с. 58–62; 10, с. 202; 11, с.135]. На наш погляд слушним є позиція тих учених, які вважають, що чим вища ймовірність вчинення обвинуваченим дій, небажаних відповідно до кримінально-процесуального закону (а ухилення від слідства є яскравим проявом такої неналежної поведінки), тим очевиднішою є необхідність застосування більш суворого запобіжного заходу, що обмежує його свободу [12, с. 68; 13, с. 28; 14, с. 65; 15, с. 8]. Якщо обвинувачений ухилився від слідства, порушивши дану ним підписку про невиїзд, то до моменту оголошення розшуку запобіжний захід повинен бути замінений на суворіший. Адже запобіжний захід, не пов'язаний з позбавленням волі, не завадить обвинуваченому знову ухилитися від слідства.

У зв'язку з вищевикладеним слід внести зміни до ст. 155 КПК України, доповнивши її ч. 2 (існуючі ч. 2–6 змінюють, відповідно, нумерацію) такого змісту: «Взяття під варту обов'язково застосовується незалежно від ймовірного покарання, якщо обвинувачений умисно ухилився від слідства та був оголошений в розшук».

Висновки. Отже перелік підстав зупинення провадження у кримінальній справі, передбачений ст. 206 КПК України, є основним, але не вичерпним. Так, ще однією підставою зупинення досудового слідства є прийняття Конституційним Судом до розгляду скарги про порушення прав і свобод громадян законом, що застосовується чи підлягає застосуванню у кримінальній справі.

Розглянута доцільність законодавчого закріплення можливості зупинення провадження у справі при виникненні питання про позбавлення особи, яка підлягає притягненню як обвинувачений, юридичного імунітету. У цьому разі створюється ситуація, за якої виконано всі слідчі дії, проведення яких можливе без участі обвинуваченого, відома особа, яка вчинила злочин та її місцезнаходження, але притягнення її як обвинуваченого не можливе з причини, що не залежить від слідчого, а, отже, неможливе й подальше провадження у кримінальній справі. Тому запропоновано закріпити можливість зупинення провадження у справі на час процедури позбавлення особи, яка підлягає притягненню як обвинувачений, юридичного імунітету.

Звернуто увагу на те, що на практиці іноді трапляються випадки втрати матеріалів кримінальної справи й при цьому виникає необхідність їх відновлення, від результатів якого залежить подальший хід розслідування. З огляду на це запропоновано закріпити у КПК України у цій ситуації можливість зупинення провадження у справі.

Крім того, запропоновано закріпити можливість призупинення провадження у справі за необхідності видачі особи, що підлягає притягненню як обвинувачений, іншою державою на строк цієї процедури.

Також рекомендовано доповнити чинний КПК України нормою, яка б давала правові підстави для застосування щодо розшукуваних обвинувачених в усіх без винятку випадках запобіжного заходу у вигляді взяття під варту (звісно, за умови, що цей захід не було обрано раніше) та зверну увагу на необхідність законодавчого врегулювання питання про місцезнаходження затриманого обвинуваченого.

1. Кенжаев Х.Ж. Актуальные проблемы приостановления предварительного следствия: дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Х.Ж. Кенжаев. – М., 1995. – 22 с.

2. Коврижных Б.Н. Деятельность органов прокуратуры по делам о нераскрытых убийствах: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процес та криміналістика; судовая експертиза» / Б.Н. Коврижных. – Харьков, 1969. – 21 с.

3. Даровских Ю.В. Процессуальные и организационные основы производства по уголовному делу, приостановленному в связи с розыском скрывшегося обвиняемого: дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Ю.В. Даровских, – М., 1994. – 187 с.

4. Элькин П.С. Толкование и применение норм уголовно-процессуального права / П.С. Элькин. – М.: Юрид. лит., 1967. – 192 с.

5. Див.: Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. – Ст. 272.

6. Клюкова М.Е. Приостановление дела в советском уголовном процессе: дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / М.Е. Клюкова. – Казань, 1990. – 182 с.

7. Див.: Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 35. – Ст. 360.

8. Касаткина Е.А. Розыск обвиняемого в уголовном процессе Российской Федерации: дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Е.А. Касаткина. – Владимир, 2004. – 175 с.

9. Корнунов В.М. Правовая регламентация обязанностей участников уголовного процесса и возможности ее совершенствования / В.М. Корнунов // Вопросы уголовного процесса: Межвуз. науч. сб. Вып.2 – Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1979. – С. 58–62.

10. Рахунов Р.Д. Участники уголовно-процессуальной деятельности / Р.Д. Рахунов. – М., 1961. – 183 с.

11. Решняк М.Г. Деятельность следователя и органа дознания по розыску и установлению местопребывания обвиняемого: дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: 12.00.09 / М.Г. Решняк. – М., 1998. – 165 с.

12. Корунов В.М. Меры процессуального принуждения в уголовном судопроизводстве / В.М. Корунов. – Саратов, 1978. – 243 с.

13. Чувилев А.А. Применение органами расследования меры пресечения – заключения под стражу / А.А. Чувилев., А.И. Сергеев, Л. И. Даньшина. – М., 1975. – 110 с.

14. Гуцев В.Е. Процессуальные вопросы приостановления производства по уголовному делу на предварительном следствии и в суде: дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: 12.00.09 / В.Е. Гуцев. – М., 1971.

15. Кургиян С.М. Приостановление и возобновление предварительного следствия и прокурорский надзор за соблюдением законности в этой деятельности: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процес; криміналістика; судовая експертиза; оперативнорозыскная діяльність» / С.М. Кургиян. – М., 1967. – 26 с.